

УДК 338.23:336(4)

І. М. Ушакова-Кирпач

кандидат економічних наук

ПВНЗ "Кіровоградський інститут державного та муніципального управління Класичного приватного університету"

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСОЗБЕРІГАЮЧИХ ТЕХНОЛОГІЙ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

У статті розглянуто основні напрями ресурсозбереження на промислових підприємствах, особливості використання енерго- і водозберігаючих технологій. Визначено, що реструктуризація та вдосконалення структури виробництва, екологізація технологічних процесів та застосування ресурсозберігаючих технологій неможлива за умов обмеження фінансово-кредитних ресурсів, експорту товарів і податкового утиску. Вказано ключові інструменти для підвищення ефективності роботи механізму природокористування.

Ключові слова: підприємство, ресурсозбереження, екологізація, енерго- і водозбереження, механізм природокористування.

І. Вступ

Світова фінансово-економічна криза не оминула Україну, відчутно вплинувши майже на всі галузі економіки, тисячі компаній і мільйони громадян. В умовах, коли джерела швидкого зростання докризових років вичерпано, єдиним шляхом виходу України на траєкторію сталого розвитку визначено рішучі й всеосяжні реформи [1], спрямовані на підвищення конкурентоспроможності економіки.

Важливим кроком розв'язання соціальних проблем, підвищення рівня економічного потенціалу територій, продуктивності їх економіки, прибутковості бізнесу та доходів населення і, як наслідок, створення умов для загального підвищення соціальних стандартів, якості життя та розвитку бізнес-середовища стала Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 р. [2]. Однією із визначених у Стратегії цілей державної регіональної політики є розвиток підприємницького середовища та конкуренції на регіональних товарних ринках, у тому числі за рахунок підтримки підприємств, діяльність яких спрямована на підвищення рівня енергоефективності в регіонах [2, с. 18, 19]. Виконання такого завдання заплановано на першому етапі (2014–2016 рр.) реалізації Стратегії шляхом стимулювання впровадження в регіонах новітніх енергоефективних технологій та енергозберігаючих заходів, виробництва електроенергії з відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива.

Актуальність обраної теми дослідження полягає у тому, що при реалізації соціально орієнтованої, інноваційно-інвестиційної моделі розвитку економіки України відповідно до європейських стандартів змінюється підхід до управління процесами впровадження та використання ресурсозберігаючих технологій. Отже, це питання потребує подальшого дослід-

ження за сучасних умов обмеженості ресурсів та реформування економіки держави.

Незважаючи на те, що питанням ресурсозбереження приділено велику увагу з боку як українських та зарубіжних учених-економістів, так і економістів-практиків усіх галузей економіки, цей процес є особливим, індивідуальним для кожного суб'єкта господарювання і пов'язаним з низкою екзогенних (зовнішніх) та ендогенних (внутрішніх) факторів впливу на їх розвиток.

Екзогенні фактори формуються за межами країни й зумовлені відкритістю її економіки, особливо якщо економіка регіону суттєво пов'язана із зовнішнім ринком або географічним розташуванням самого регіону (прикордонні території). До них відносять і фактори, пов'язані зі значним податковим утиском, обмеженістю фінансово-кредитних ресурсів, прийняттям (неприйняттям або несвоєчасним прийняттям) рішень відповідними органами влади, які безпосередньо впливають на економічне та соціальне становище підприємств у регіоні тощо.

Ендогенні фактори формуються в результаті внутрішніх особливостей підприємства, його матеріального, технічного, фінансового, кадрового забезпечення тощо. У своїх працях І. Башмаков, І. Сотник, Л. Рубан окремо виділяють мотиваційну складову у впровадженні ресурсозберігаючої діяльності – економічну зацікавленість підприємства, яка охоплює систему методів та інструментів стимулювання впровадження ресурсозберігаючих заходів на виробництві й у нематеріальній сфері, оцінювання ефектів та ефективності їх застосування, створення механізмів мотивації раціонального ресурсокористування суб'єктами господарювання.

Серед українських і зарубіжних учених-дослідників проблем ресурсозбереження слід назвати О. Батуру, О. Балацького, А. Бреславцева, І. Бистрякова, Е. Вайцеккера,

П. Гайдуцького, В. Гейця, С. Дорогунцова, М. Долішнього, Б. Данилишина, М. Іванова, Л. Кравцову, О. Кролі, Н. Конищеву, М. Лобаса, І. Лукінова, Д. Липницького, Е. та Л. Ловинців, В. Міщенко, Є. Мішеніна, Я. Розенберга, П. Саблука, В. Трегобчука, Р. Фатхутдінова, С. Харічкова, М. Хвесика, Л. Хижняка, П. Хокена, М. Чумаченко та ін. Теоретико-прикладні засади управління підприємством та його окремими сферами діяльності викладені у працях І. Ансоффа, Г. Атаманчука, І. Герчикової, П. Друкера, М. Кизима, М. Мескона, В. Пономаренка, О. Пушкаря, Ф. Тейлора, А. Томпсона, Ф. Хедоурі.

II. Постановка завдання

Мета статті – визначити економіко-правові підходи до використання ресурсозберігаючих технологій на підприємствах і розробити науково-практичні рекомендації із упровадження заходів ресурсозбереження на підприємствах.

III. Результати

Серед багатьох тлумачень терміна “ресурсозбереження”, на нашу думку, найбільш повним і комплексним є визначення ресурсозбереження І. М. Сотника: організаційна, економічна, технічна, наукова, практична, інформаційна діяльність, методи, процеси, комплекс організаційно-технічних заходів, що супроводжують усі стадії життєвого циклу об’єктів і спрямовані на забезпечення мінімальної витрати речовини та енергії на цих стадіях у розрахунку на одиницю кінцевого продукту, виходячи з існуючого рівня розвитку техніки й технології та з найменшим впливом на людину і природні системи [3, с. 28]. Відповідно, переваги ресурсозберігаючих технологій оцінюють через техніко-експлуатаційні, енергетичні, економічні та екологічні показники підприємства.

У процесі послідовної і комплексної реалізації організаційних, економічних і технічних заходів, направлених на економію й раціональне використання економічних (у тому числі природних) ресурсів, досягається економічний ефект, що дає змогу підприємству встановлювати конкурентоспроможну ціну й досягати конкурентних переваг.

Сучасна позиція світового співтовариства зосереджена на зменшенні обсягу емісій у природне середовище та активізації будівництва очисних споруд; зростанні державних витрат на охорону довкілля; значному прямому бюджетному фінансуванню ресурсозберіжних, природоохоронних заходів. Така діяльність позитивно впливає на реструктуризацію виробництв-забруднювачів – удосконалення їх структур, оновлення фондів, екологізацію технологічних процесів, закриття нерентабельних підприємств, застосування ресурсозберігаючих технологій та маловідходних виробничих циклів.

Аналізуючи тенденції розвитку країни протягом останніх років, зазначимо, що негативні наслідки світової фінансово-економічної кризи 2008–2012 рр. проявилися в Україні через відсутність здійснення якісних кроків у напрямі модернізації економіки і, як наслідок, домінування у виробництві та експорті України сировинної складової та низької доданої вартості товарів і послуг. Значений етап продемонстрував різний рівень адаптації регіонів держави до викликів сучасності, застарілу й неефективну структуру економіки регіонів. Зокрема, наслідки світової фінансово-економічної кризи за підсумками 2008 р. першими відчули регіони індустриального та промислово-аграрного типу економіки (Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Полтавська, Івано-Франківська, Рівненська, Хмельницька області), а з 2009 р. – й інші регіони України. У 2013 р. та I півріччі 2014 р. негативні тенденції поглибилися. Так, у 2013 р. спад промислового виробництва спостерігався у 17 регіонах і в Україні загалом падіння становило 4,3%. Обсяги капітальних інвестицій у 2013 р. зменшились у 21 регіоні й в Україні загалом – на 11,1 %, а абсолютний приріст прямих іноземних інвестицій становив близько 3,1 млрд дол. США, що на 1,9 млрд дол. США менше показників 2012 р. У 2013 р. обсяги експорту товарів зменшились у 17 регіонах і в Україні – на 8% [2, с. 37].

Фактично, у 2014 р. нестабільна суспільно-політична ситуація та терористичні акти на сході країни призвели до значного спаду промислового виробництва, зменшення інвестиційних ресурсів, скорочення обсягу експорту товарів, значного уповільнення приросту реальної заробітної плати. Такий вплив екзогенних факторів неминуче матиме негативні наслідки – призупинення будівництва очисних споруд і впровадження маловідходних технологій, відсутність фінансування та інвестування природоохоронних заходів тощо.

Аналіз енергоємності валового внутрішнього продукту як показника конкурентоспроможності держави показує, що впродовж останнього десятиріччя в Україні спостерігається динаміка зниження цього показника, за винятком 2009 р. [3, с. 91; 2, с. 54]. Разом із тим рівень енергоємності національної економіки залишається високим і у 2,2–3,8 разу перевищує рівень енергоємності валового внутрішнього продукту економічно розвинутих країн світу. Це пов’язано не тільки із значною часткою енергомістких галузей у структурі промислового виробництва, а й з низьким рівнем енергоефективності технологічної структури промислового виробництва, високим рівнем зношеності обладнання та інших виробничих фондів, застосуванням застарілих технологій, що призводить до

зниження рівня ефективності українського виробництва.

Підґрунтям для стимулювання зниження рівня використання енергоресурсів на підприємствах, обов'язковою умовою держави стало поетапне підвищення тарифів на електроенергію. Сучасний перехід на нові стандарти енергоспоживання здійснюється шляхом підвищення енергоефективності; економного використання тепла, води, газу та електроенергії; підвищення вартості послуг відповідно до обсягів споживання ресурсу; впровадження державних програм та проведення інформаційних кампаній, які мотивують населення до енергозбереження.

Наслідком таких дій стало більш ефективно споживання енергетичних ресурсів за рахунок використання енергії відновлюваних джерел, і, відповідно, є одним із варіантів вирішення як проблеми енергопостачання, так і екологічних, економічних та соціальних проблем. Водночас зазначимо, що енергоресурси відновлюваних джерел енергії є майже на всій території України. Загальний річний технічно досяжний енергетичний потенціал відновлюваних джерел енергії України становить близько 98 млн т умовного палива, або 5% загального енергоспоживання. У перспективі держава планує довести рівень використання енергії вітру, сонячної енергетики, малої гідроенергетики, геотермальної енергії, енергії біомаси й нав-

колишнього природного середовища у 2020 р. до 11% загального енергоспоживання [2, с. 99].

Як споживачі та забруднювачі водних об'єктів промислові підприємства є основним учасником водогосподарського комплексу, що впливає на формування водного режиму й водозабезпечення території, еколого-економічну цінність водних ресурсів, насамперед, за показниками виснаження (водозабір, безповоротне використання вод) і забруднення (скид стічних вод, кількість забруднюючих речовин) вод. Так, промисловість як найпотужніший водокористувач щороку споживає близько 46% загальних водопотреб, використовує близько 50% загальних обсягів свіжої води, безповоротно споживає 19% води і майже 100-відсотково формує показник обсягів залучення вод в оборотні й повторно-послідовні системи водозабезпечення. Вона має найбільші обсяги скидів стічних вод – близько 50% загальних об'ємів, з яких 80% припадає на недостатньо очищені та неочищені стічні води [4].

Результатом таких дій стало збільшення кількості впроваджених на промислових підприємствах України маловідходних, ресурсозберігаючих і безвідходних технологічних процесів, що в середньому у 2010–2013 рр. становило 26% (табл. 1). Утім вагома кількість упровадження таких технологічних процесів спостерігалась у 1995–2009 рр. і становила 36–40%.

Таблиця 1

Впровадження нових технологічних процесів та освоєння виробництва нових видів продукції у промисловості*

	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.
Впроваджено нових технологічних процесів	1 808	2 043	2 510	2 188	1 576
у тому числі маловідходних ресурсозберігаючих і безвідходних	690	479	517	554	502
Освоєно виробництво інноваційної продукції, найменувань	3 152	2 408	3 238	3 403	3 138
з них нових видів техніки	657	663	897	942	809
Загальна кількість підприємств, од.	-	378 810	375 695	364 935	393 327
у тому числі промислових	-	47 827	47 479	43 356	49 762

*Складено за: [5, с. 286, 302].

Питома вага промислових підприємств – найбільших природокористувачів і забруднювачів довкілля, залишилась майже незмінною – 13% від загальної кількості підприємств. Складна й нестабільна фінансово-економічна ситуація в країні негативно вплинула на обсяги виробництва інноваційної продукції, освоєння нових видів техніки у промисловості, яке коливалось і становило у 2005–2013 рр. у середньому 27%. Такі дані свідчать про поступове зростання кількості підприємств, які намагаються мінімізувати витрати на одиницю виробленої продукції шляхом впровадження ресурсозберігаючих технологій.

IV. Висновки

У ході дослідження з'ясовано, що досягнення позитивних результатів природокористування промисловими підприємствами можливе лише за умови спільного використання адмі-

ністративних та економічних методів управління з чітким розмежуванням сфер їх діяльності. Визначено, що підвищення ефективності роботи механізму природокористування потребує удосконалення, насамперед, економічного механізму енерго- і водокористування, їх правового регулювання в системі державного управління щодо використання та охорони природних ресурсів.

Проведений аналіз дав змогу зробити висновок, що державне стимулювання впровадження нових ресурсозберігаючих (насамперед енергозберігаючих) технологічних процесів на промислових підприємствах здійснюється сьогодні через економічну та інформаційну складові – підвищення тарифів на електроенергію з одночасним проведенням інформаційних кампаній щодо енергозбереження. Рівень їх освоєння залежить від ефективності функціону-

вання економічних інструментів стимулювання раціонального природокористування (системи платежів і штрафів, дієвості ринкових, фінансових, фіскальних інструментів).

Подальшого дослідження потребують питання удосконалення організаційної структури управління природокористуванням, що пов'язано з вирішенням питань щодо встановлення чіткого поділу компетенції між багатьма відомствами з відповідною координацією та узгодженістю їх дій, недосконалістю господарського механізму, заснованого на бюджетному фінансуванні.

Важливим аспектом, який визначає необхідність створення інтегрованих систем управління, є реалізація принципу узгодженого розвитку технологій виробництва, обробки та утилізації відходів. Використання ресурсозберігаючих технологій у поєднанні з новітніми технологіями обробки промислових відходів дає змогу гармонійно поєднувати цілі розвитку виробництва й навколишнього середовища. За таких умов природоохоронна діяльність не буде затратною і досягнення природоохоронних цілей супроводжуватиметься істотним зниженням витрат на виробництво.

Список використаної літератури

1. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава // Комітет з економічних реформ при Президентові України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 06.08.2014 р. № 385 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
3. Сотник І. М. Управління ресурсозбереженням: соціо-еколого-економічні аспекти : монографія / І. М. Сотник. – Суми : Вид-во СумДУ, 2010. – 499 с.
4. Левківський С. С. Раціональне використання і охорона водних ресурсів : підручник / С. С. Левківський, М. М. Падун. – Київ : Либідь, 2006. – С. 81–89.
5. Статистичний щорічник України за 2013 рік / Держстат України ; за ред. О. Г. Осауленка. – Київ : Поліграфсервіс, 2014. – 533 с.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2014.

Ушакова-Кирпач И. М. Экономико-правовые подходы к использованию ресурсосберегающих технологий на предприятиях

В статье рассматриваются основные пути ресурсосбережения на промышленных предприятиях, особенности использования энерго- и водосберегающих технологий. Определено, что реструктуризация и усовершенствование структуры производства, экологизация технологических процессов и использование ресурсосберегающих технологий невозможны при ограничении финансово-кредитных ресурсов, экспорте товаров и налоговом давлении. Указаны ключевые инструменты для повышения эффективности работы механизма природопользования.

Ключевые слова: предприятие, ресурсосбережение, экологизация, энерго- и водосбережение, механизм природопользования.

Ushakova-Kirpach I. The Economic and Legal Approaches are Near the Use of Resource-Saving Technologies on Enterprises

In the article the basic ways of resource saving are considered on industrial enterprises, the features of technologies the use of saving of energy and water.

It is defined that restructuring and improvement of structure of productions, ecologization of technological processes and use of resource-saving technologies are impossible at limitation of financial and credit resources and export of commodities, presence of tax pressure. Key instruments are indicated for the increase of the work's efficiency of mechanism of environmental management.

The process of resource saving is determined as special, individual for every subject of management. It is interdependent with the complex of internal and external factors of influence on its development.

A difficult and unstable the financial and economic situation in the country negatively influenced on production of innovative goods volumes, mastering of new types of technique in industry. It testifies to the successive height of amount of enterprises that try to minimize losses on unit of producible products by introduction of the resource-saving technologies.

The state stimulation of introduction of new resource saving technological processes on the industrial enterprises is accomplished through the economic and informative constituents such as an increase of tariffs on electric power with realization of informative campaigns on the energy-savings. The level of its mastering depends on the operating benefit of economic instruments of stimulation of rational nature management (system of payments and fines, work of market, financial, fiscal instruments).

It is certain that the effectiveness increase of work of mechanism of the nature management requires an improvement, first of all the economic mechanism of saving of energy and water resources, its legal adjusting in the system of state administration on the use and guard of natural resources.

Key words: enterprise, environmental management, ecologization, technologies the use of saving of energy and water, mechanism of resource saving.